

УДК 37.017:94:575:179.6(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ART/2024-4-11>

ІСТОРИКО-ГЕНЕТИЧНЕ УЗАГАЛЬНЕННЯ ІДЕЙ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО НАЦІОНАЛЬНИХ ГЕРОЇВ ОСОБИСТОСТІ

Мачинський Назар Олегович

аспірант кафедри педагогіки

Національного університету біоресурсів та

природокористування України

e-mail: n.machynskyi@nubip.edu.ua

У статті розглядається історико-генетичне узагальнення ідей формування ціннісного ставлення до героїв упродовж історичних періодів як важливого чинника виховання особистості, збереження історичної пам'яті та формування громадянської свідомості.

У статті виділено, проаналізовано та описано ключові фази героїзації – від стародавніх часів до сьогодення. Прослідковується процес зміни парадигми висвітлення ставлення до героїчних особистостей. Стаття визначає основні характеристики героїчних образів у різні епохи: воїнська доблесть, моральний ідеал, політичне лідерство та соціальна місія, які дають можливість сформулювати цілісну картину дійсності.

Історія формування героїчного ідеалу – це сім ключових етапів, кожен з яких відображає зміни соціально-економічних, політичних та культурних умов суспільства. Вони трансформуються від сакральних та міфічних персонажів у первісних спільнотах, через епічні твори античності та лицарські ідеали середньовіччя, до національно-визвольного підходу епохи Відродження та романтизму, а також до маніпулятивної героїзації в умовах тоталітарної ідеології. Сучасний етап характеризується деміфологізацією традиційних образів та розширенням поняття героїзму, яке охоплює не лише військових і політичних діячів, а й представників науки, культури та волонтерського руху.

Героїчна дискусія залишається важливим елементом суспільного самовизначення та консолідації спільноти навколо ключових моральних та ідеологічних цінностей. Стаття демонструє, як еволюція образу героя відображає постійні трансформації суспільства та його потребу у символах, здатних надихати та об'єднувати людей незалежно від історичного періоду і яким чином це впливає на формування ціннісного ставлення до цих героїв.

Ключові слова: героїзація, героїчний дискурс, національні герої, історична пам'ять, ідеологія, деміфологізація, ціннісне ставлення.

HISTORICAL AND GENETIC GENERALISATION OF IDEAS OF FORMATION OF VALUES ATTITUDE TO NATIONAL HEROES

Nazar Machynskyi

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

The article examines the historical-genetic generalization of ideas regarding the formation of a value-based attitude toward heroes throughout historical periods as a crucial factor in personal upbringing, the preservation of historical memory, and the development of civic consciousness.

The article highlights, analyzes, and describes key phases of heroization—from ancient times to the present. It traces the paradigm shift in the portrayal of attitudes toward heroic figures. The study identifies the fundamental characteristics of heroic images in different epochs, including martial valor, moral ideals, political leadership, and social mission, which enable the formation of a holistic picture of reality.

The history of the formation of the heroic ideal consists of seven key stages, each reflecting changes in the socio-economic, political, and cultural conditions of society. These stages transition from sacred and mythical figures in primitive communities, through epic works of antiquity and medieval chivalric ideals, to the national-liberation approach of the Renaissance and Romanticism, as well as the manipulative heroization under totalitarian ideology. The modern stage is characterized by the demythologization of traditional images and the expansion of the concept of heroism, which now includes not only military and political figures but also representatives of science, culture, and the volunteer movement.

The heroic discourse remains a vital element of societal self-identification and the consolidation of the community around key moral and ideological values. The article demonstrates how the evolution of the hero's image reflects the ongoing transformations of society and its need for symbols capable of inspiring

and uniting people regardless of historical period, as well as how this influences the formation of a value-based attitude toward these heroes.

Key words: *heroization, heroic discourse, national heroes, historical memory, ideology, demythologization, value-based attitude.*

Постановка проблеми. Одним із важливих аспектів виховання особистості є формування ціннісного ставлення до національних героїв. Це сприяє збереженню історичної пам'яті, національної ідентичності, формуванню громадянського суспільства та громадянської свідомості. Протягом всієї історії людства був запит на відповідне оформлення цього важливого аспекту плекання власної спадщини і передачі знань майбутнім поколінням.

Потреба існування моральних орієнтирів, які уособлювали б не лише владу, силу, міць, але й такі аспекти як служіння своєму народу, відданість загальнолюдським моральним принципам, прагнення до кооперації та розвитку громади. Такі постаті і ставали національними героями, символами незламності, боротьби та відданості власній справі та власним ідеалам. Вони стали основою для формування відповідних ідей у філософських, історичних та педагогічних концепціях, розвиток яких ми спостерігаємо повсякчас. Таким чином ми можемо спостерігати еволюцію суспільних уявлень про героїзм, патріотизм, відповідальність перед власним народом.

Постійні зміни та трансформації, які відбуваються в сучасному суспільстві, наштовхують на думку про необхідність аналізу та узагальнені ідей формування ціннісного ставлення до національних героїв. Особливо актуально це з огляду на вплив цього фактору на суспільні процеси та формування світогляду молоді, які є рушієм даного процесу.

Аналіз останніх досліджень. Тему формування та виховання особистості досліджували І. Бех, Д. Алфімов, В. Шинкарук, Р. Сопівник та інші. Героїзм, як невід'ємний аспект формування ціннісного ставлення до особистості вивчали О. Голобородько, Е. Тейлор, Ж. Денисюк та інші.

Тим не менш, варто зосередити особливу увагу на узагальнені відповідних ідей ціннісного ставлення до героїв крізь призму історичних епох і виділити ключові особливості такого процесу.

Об'єкт дослідження: процес формування ціннісного ставлення до національних героїв особистості в різні історичні епохи.

Предмет дослідження: історико-генетичний розвиток ідей та їх вплив на виховання та утвердження ціннісного ставлення до національних героїв у суспільній свідомості з огляду на історичний контекст епохи.

Виклад основного матеріалу. Образ героя у літературі та мистецтві належить до найкардинальніших образів, через постійне прагнення

людей виділити певні чесноти, щоб надати їм особливого значення, сформувати відповідний образ, який варто наслідувати. Саме функція героїчного образу консолідує та забезпечує існування взірця відданого служінню ідеї.

Формування ціннісного ставлення до національних героїв є також одним із ключових процесів у розвитку людства. У різні історичні періоди підходи до цього процесу змінювалися залежно від соціально-економічних умов, політичних систем, рівня розвитку освіти та культури. Відповідно важливо обґрунтувати саму теорію героїзму та її значення в різних соціокультурних контекстах.

Цікавою та однією з найвпливовіших є концепція Томаса Карлейля викладена в його шести лекціях "On Heroes, Hero-Worship, and The Heroic in History". Його основна ідея полягає в тому, що історія – це біографія великих людей, які є орієнтирами для суспільства і які своїми особистими якостями лідера (харизма, божественне покликання, внутрішня сила) заслуговують бути шанованими (Т. Карлейль, 2007).

Героїзація – це процес соціальної та культурної конструкції, який формує героїчні образи через різноманітні платформи, протягом всієї історії існування людства. Вона не є універсальною, а залежить від історичних, соціокультурних та контекстних факторів, що визначають різноманітність героїчних феноменів. Це результатом взаємодії різних акторів, де героїзуюча спільнота конструює героїчний образ відповідно до своїх потреб і цінностей. Героїчні постаті ніколи не є універсальними, оскільки їхній статус залежить від конкретної групи, яка визнає їх і наділяє символічним значенням. Героїзація відбувається поступово, проходячи через етапи утвердження, поширення та закріплення в колективній пам'яті. Вона залежить від культурного та соціального контексту, а також від відповідності героя очікуванням і потребам громади. Тривалість героїчного статусу визначається здатністю образу героя адаптуватися до змін у суспільстві через медіа, ритуали та соціальні практики (О. Голобородько, 2024).

Це дає підстави виділити сім ключових етапів, які характеризуються своїми особливостями, різноманітними інтерпретаціями та різними шляхами формування ціннісного ставлення.

Перший етап, визначимо періодом розвитку первісних спільнот та епохою до приблизно I тис. до н. е., який характеризується ототожненням героїв із міфологічними постатями, напівбогами та богами, легендарними засновниками родів. Героїзація відбувалася спочатку через усну

народну творчість, оскільки в тогочасних спільнотах перш за все акцент був спрямований на передачу досвіду молодшому поколінню на основі тих традицій і правил, які встановилися у спільнотах. Згодом, після появи перших цивілізацій, усна традиція поступово записується і зберігається на писемних носіях інформації. Відповідно ми спостерігаємо сакралізацію предків та славних героїв, які стають елементом колективної пам'яті. До них належать Гільгамеш, Хуан-ді, Рама та інші.

Власне одним із найяскравіших прикладів є історія про Гільгамеша – легендарного шумерського царя міста Урук, головного героя прекрасного літературного твору “Епос про Гільгамеша”. Його спочатку змальовують як жорстокого та грізного правителя, що зловживає владою, але який сильно змінюється після зустрічі із Енкіду, своїм суперником і другом, створеним богинею Аруру. Ця дружба та пережиті випробування змінюють його спосіб життя. Він поступово стає символом героя, який у пошуках істини, боротьбі із власною смертністю та прагненню до мудрості знаходить визнання і прийнявши гіркоту втрати друга повертається до міста як мудрий правитель, демонструючи еволюцію людини через самопізнання та випробування (Крижанівський, 2002).

Наступним етапом є період формування героїчного епосу, у якому герої постають не лише божественними обранцями, але й захисниками спільноти. Це епоха з I тис. до н. е. і до приблизно X ст. н. е. “Іліада”, “Одіссея”, “Махабхарата” – одні з найпоказовіших творів цього періоду. Герої відображали ідеали й розуміння виховання нової аристократії, яка покликана до виконання різноманітних соціальних ролей – воїна, атлета, співака, моряка тощо. Формується уявлення про героїчну смерть заради спільноти як найвищу цінність (Шинкарук, Сопівник, 2015).

Яскраво виділяється постать Ахілла в епічному творі “Іліада”. Він – центральний персонаж поеми, герой, який є уособленням воїнської честі та доблесті, але так само є емоційним, суперечливим та повний внутрішнього конфлікту. Гнів Ахілла – стає рушієм всього епічного у творі і визначає головну тему твору (“Іліада”, 2006). Його образ є втіленням величчя життя, жертвності та трагізму персонажа, що було дуже популярним в той час. Недарма нам дуже багато відомо про культу Ахілла в різних частинах грецької ойкумени, а також в колоніях, зокрема в Північному Причорномор'ї. Історія походження цього культу викликає суперечки, проте його популярність свідчить про ціннісне ставлення нехай і до міфічного, проте героя Троянської війни (Н. Лейпунська, 1970).

З поширенням феодалізму та релігійних традицій настає новий етап, який умовно можемо виділити як рицарський (X–XV ст.), коли геро-

їчний ідеал зміщується до лицарського кодексу честі. Тепер героями є не просто воїни чи політичні діячі, вони – носії моральних чеснот – благородства, вірності та відданості. Значна увага приділялась формуванню таких навичок, як покірність, шанування влади і станової ієрархії, мужність, щедрість і звичайно навички аскетизму, самообмеження гріховних, тілесних поривань (Шинкарук, Сопівник, Сопівник, 2016). Тому загальновизнаними є король Артур, Сід Кампеадор, Роланд, Святослав, Баязид, Жанна Д'Арк та інші герої епохи.

Тут хочеться виділити героїзацію образу лицаря у творі “Пісня про Роланда”, який утверджує середньовічні лицарські ідеали, зокрема вірність сюзерену, військову доблесть і жертвність заради слави та християнської віри. Епос також наголошує на значенні пам'яті про героїв, адже їхня смерть не є марною, а стає основою для майбутніх звершень та утвердження християнської державності (“Пісня про Роланда” 2003).

Про важливість ціннісного ставлення до героя свідчать дослідження науковців, які стверджують, що «Пісня про Роланда» була не стільки створена, скільки сконструйована в процесі її редакційного оформлення. Надання їй епічної назви, вилучення з початкового контексту та включення до загальної концепції тогочасної моделі виконання сприяли формуванню її як канонічного зразка французького героїчного епосу, що відповідає традиціям середньовічного героїчного наративу (Е. Тейлор, 2001).

З часів Ренесансу, Великих географічних відкриттів настає наступний, національно-визвольний етап (XVI–XVIII) ст., коли відбувається формування героїв-визволителів, борців за свободу та незалежність. Легендарні постаті Вільгельма Телля, Богдана Хмельницького, Джорджа Вашингтона, символізують боротьбу за право народів на самовизначення. Формується ідея героїчного подвигу як суспільної необхідності.

Богдан Хмельницький яскравий приклад формування легендарного образу в тогочасному середовищі. Його сучасники, залежно від соціального, національного та політичного середовища, давали йому діаметрально протилежні характеристики, а втім, формували власне, ціннісне ставлення.

Українці зображували Хмельницького як героя та визволителя. У панегіричних віршах він називається «Богом даним», а його діяльність ототожнюється з відродженням давньої Русі-України. Хоча для представників польської еліти, особливо тих, хто постраждав від повстання, він поставав як «бунтівник», «зрадник» і руйнівник соціального порядку.

Важливим джерелом розуміння тогочасної міфологізації та формування ціннісного ставлення

до образу гетьмана є також народні пісні й думи. В одних він постає як мудрий та сильний лідер, який карає несправедливих польських воєначальників, в інших відзначається його праведність та благословення Боже (П. Кралюк, 2017).

Тим не менше, образ набув багатошарового трактування, варіюючись від месіанського визволителя до руйнівника порядку. Це свідчить не лише про значний вплив його постаті на сучасників, але й на наступників, які вбирали ці віяння, трансформували їх у різні образи.

Наступним етапом стає романтична епоха XIX ст., яка створює образ національного героя як бунтаря, що кидає виклик несправедливості. Поетизація боротьби проти тиранії та імперського гніту (Шандор Петефі, Тарас Шевченко, Джузеппе Гарібальді) зміцнює ціннісне ставлення до героїв як до моральних лідерів нації.

Образ Устима Кармалюка є одним із найпоказовіших прикладів романтичного впливу на формування ставлення до нього з боку населення. Його сприйняття змінювалося залежно від політичних, соціальних та культурних умов, а сам він став фігурою, навколо якої формувалися ідеологічні міфи та народні легенди.

У XIX столітті, в епоху романтизму, Кармалюк поставав як національний герой, що вів боротьбу з соціальною несправедливістю. Народні думи, пісні та перекази змальовували його як «українського Робін Гуда» – захисника селянства, який відбирав у багатих і роздавав бідним. Таке трактування відображало народні уявлення про соціальну справедливість, адже на тлі кріпосного права та панування поміщицької влади Кармалюк уособлював опір гнобленню (В. Дячок, 2008).

Однак варто розуміти, що образ Кармелюка є набагато складнішим насправді. Документальні свідчення дають підстави говорити, що його напади були кримінальними і спрямовувалися не лише проти поміщиків, а й проти заможних селян, дрібної шляхти та єврейських корчмарів. Це ставить під сумнів романтизоване трактування його діяльності як виключно «селянського визвольного руху» (В. Дячок, 2008).

Проте XX століття дарує нам наступний, ідеологічний етап. Саме ідеології націоналізму, комунізму, фашизму активно використовували героїчний культ у державотворчих цілях. Формування героїчного образу було необхідним для мобілізації мас, зміцнення національної ідентичності та легітимації влади (Голобородько, 2024). Тут ми виділяємо основні риси культу, що формувався: державна пропаганда, героїзація вождя, культ мучеництва, воїни-герої тощо.

Того є таки Устима Кармалюка в Україні репрезентували як «антикріпосницького борця», що цілком відповідало офіційній доктрині класової боротьби. Радянська історіографія перетворила

його на символ селянського протесту, зосереджуючись на його протистоянні поміщицькому устрою. Його історія подавалася як боротьба трудового народу проти експлуататорів, що слугувало ідеологічному обґрунтуванню революційних традицій Радянського Союзу (В. Дячок, 2008).

Сучасність характеризується переосмисленням героїчного канону. Національні герої можуть бути не лише воїнами чи політичними діячами, а й діячами науки, культури, спорту. Увага приділяється не лише подвигам, а й особистісним якостям та моральним дилемам. Архетип героя-захисника знову актуалізується на тлі героїчної оборони України у війні із росією.

Сучасні дослідження, спираючись на історичні документи, прагнуть деміфологізувати образ Кармалюка, відокремлюючи реальні факти від фольклорних нашарувань (В. Дячок, 2008).

Сучасний період історії наповнений спробами змінити традиційне уявлення про героїв, що неодмінно впливає на ставлення до них і розуміння процесу героїзації особистості.

Дослідники доводять, що процес героїзації історичних постатей є складним багатоетапним процесом, що включає кілька фаз. Спочатку відбувається затвердження героя, коли особа набуває символічного статусу. Далі настає фаза резонансу – позитивного (захоплення, шанування) або негативного (відкидання, демонізація). Закріплення образу здійснюється через культурні практики – літературу, кінематограф, пам'ятники, освіту, формуючи сталі уявлення про героя (Голобородько, 2024).

Однак героїчний статус не є сталим: дегероїзація відбувається через зміну соціального контексту, перегляд історичних фактів або критику міфологізованих уявлень. Загалом героїчний дискурс є динамічним явищем, що змінюється відповідно до суспільних трансформацій і культурних запитів (Голобородько, 2024).

Висновки. Формування ціннісного ставлення до героїв упродовж історії зазнало суттєвих змін, через соціально-політичні та культурні трансформації суспільства. Спочатку ми говоримо про сакральні образи міфологічного періоду, де герої ототожнювалися з богами та деміургами, які переходять до персоніфікованих постатей героїчного епосу, що втілюють воїнську доблесть і жертвність.

Героїчний дискурс поступово адаптувався до суспільних запитів і у Середньовіччі героїчний ідеал трансформувався відповідно до лицарського кодексу честі, де доміантними рисами стали вірність, благородство та служба моральним принципам.

У Новий час, після посилення національних рухів, герої набули функцій лідерів визвольної боротьби, що проявилось в міфологізації образів

політичних та військових діячів, таких як Богдан Хмельницький чи Джордж Вашингтон.

Романтична доба XIX століття змістила акценти на бунтарство й боротьбу проти гноблення, що сприяло героїзації народних месників, зокрема Устима Кармалюка, навіть через містифікацію та викривлення реальних фактів.

У XX столітті, в умовах посилення ролі державних ідеологій, героїчний дискурс зазнав маніпулятивного впливу, а образи героїв стали частиною державної пропаганди.

Сучасна епоха характеризується переосмислення героїчного канону, деміфологізацією

та ширшим розумінням героїзму, не обмежується військовими і політичними діячами, але й поширюється на представників науки, культури та волонтерського руху. Водночас, в умовах сучасних військових конфліктів, актуалізується архетип героя-захисника, що свідчить про незмінну потребу суспільства у героїчних постатях.

Таким чином, героїчний дискурс є динамічним явищем, яке змінюється відповідно до суспільних трансформацій, зберігаючи при цьому свою основну функцію – консолідацію спільноти навколо ключових цінностей та ідеалів.

Література:

- Andrew T. (2001). Was There a Song of Roland?. *Speculum*. Вип.10. С. 28–65.
- Голобородько О. (2024). Героїзація як феномен сучасної медіакультури. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. № 1. С. 126–131.
- Гомер (2006). Іліада. Харків: Фоліо, 416 с.
- Дячок В. (2008). Устим Кармелюк (Карменюк) та розбійництво на Поділлі: конкретно-історичний та джерелознавчий аспект. *Наукові записки. Серія: Історичні науки*. 12. С. 175–201.
- Кралюк П. (2017). Богдан Хмельницький: легенда і людина. Харків: Фоліо, 282 с.
- Крижанівський О. (1996). Історія Стародавнього Сходу. Курс лекцій. Навч. посіб. Київ, 480 с.
- Лейпунська Н. Про культ Ахілла в Північному Причорномор'ї (1970). *Археологія*. № 23. С. 60–73.
- Пашченко В., Пашченко Н. (2003). Пісня про Роланда: Давньофранцузький епос Київ, Либідь, 192 с.
- Thomas C. (1906). On Heroes, Hero-Worship, and The Heroic in History. New York : Longmans, Green and Co., 332 с.
- Шинкарук В. Д., Сопівник Р. В., Сопівник І. В. (2015). Теорія та історія соціального виховання в зарубіжних країнах. Київ, УП «Компринт», 256 с.

References:

- Andrew T. (2001). Was There a Song of Roland?. *Speculum*. Вип.10. С. 28–65.
- Holoborodko O. (2024). Heroizatsiia iak fenomen suchasnoi mediakultury. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*. № 1. s. 126–131. [in Ukrainian]
- Homer (2006). Iliada. Kharkiv: Folio, 416 s. [in Ukrainian]
- Diachok V. (2008). Uctym Karmelyuk (Karmenyuk) ta rozbiinytstvo na Podilli: konkretno-istorychnyi ta dzhereloznavchyi aspekt. *Naukovi zapysky. Serii: Istorychni nauky*. № 12 s. 175–201. [in Ukrainian]
- Kralyuk P. (2017). Bohdan Khmelnytskyi: lehenda i lyudyna. Kharkiv: Folio, 282 s. [in Ukrainian]
- Kryzhanivskyi O. (1996). Istoriia Starodavnoho Skhodu. Kurs lektzii. Navch. posib. Kyiv, 480 s. [in Ukrainian]
- Leipunska N. Pro kult Akhilla v pivnichnomu Prychornomor
- Leipunska N. (1970). Pro kult Akhilla v Pivnichnomu Prychornomor'i. *Arkheolohiia*, № 23, s. 60–73. [in Ukrainian]
- Pashchenko V., Pashchenko N. (2003). Pisnia pro Rolanda: Davn'ofrantsuz'kyi epos. Kyiv, Lybid', 192 s. [in Ukrainian]
- Thomas C. (1906). On Heroes, Hero-Worship, and The Heroic in History. New York : Longmans, Green and Co., 332 с.
- Shynkaruk V. D., Sopivnyk R. V., Sopivnyk I. V. (2015). Teoriia ta istoriia sotsial'noho vykhovannia v zarubizhnykh krainakh. Kyiv, UP "Komprynt", 256 s. [in Ukrainian]